

EKONOMIA
A CHRZEŚCIJAŃSTWO
ŚWIAT BIZNESU
PRZEZ PRYZMAT ENCYKLIK
ŚW. JANA PAWŁA II
CENTESIMUS ANNUS
I *LABOREM EXERCENS*

Rozprawy i Monografie
Tom XXI
Rok 2017

EKONOMIA
A CHRZEŚCIJAŃSTWO
ŚWIAT BIZNESU
PRZEZ PRYZMAT ENCYKLIK
ŚW. JANA PAWŁA II
CENTESIMUS ANNUS
I *LABOREM EXERCENS*

Redakcja naukowa
dr hab. Agnieszka Lekka-Kowalik, prof. KUL

Instytut Papieża Jana Pawła II
Warszawa 2017

Redaktor naczelny
ks. dr hab. Zdzisław Struzik, prof. UKSW

Redaktor naukowy
dr hab. Agnieszka Lekka-Kowalik, prof. KUL

Recenzenci
ks. dr hab. Stanisław Fel, prof. KUL
ks. dr hab. Krzysztof Kietliński, prof. UKSW

Language editor
Ferdi McDermott

Redakcja, korekta, skład i łamanie
Krystyna Kot, Tomasz Twardziłowski /logostrefa24.pl

Projekt okładki
Łukasz Jankowski

Zdjęcie na okładce
Jan Karczewski

Druk
Drukarnia Wydawnictwa Arka

© Copyright by Instytut Papieża Jana Pawła II
© Copyright by Instytut Jana Pawła II KUL
Warszawa 2017

ISBN 978-83-65198-32-7
ISSN 2450-5218

ISBN 978-83-949242-0-1

Instytut Papieża Jana Pawła II
ul. Ks. Prymasa Augusta Hlonda 1
02-972 Warszawa
tel. +48 22 213 11 90
fax +48 22 213 11 92
instytut@ipjp2.pl
www.ipjp2.pl

Wydział Filozofii KUL
Ośrodek Badań nad Myślą Jana Pawła II
„Instytut Jana Pawła II KUL”
Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin
tel./fax +48 81 445 32 17
ethos@kul.lublin.pl
www.ethos.lublin.pl

Mazowsze.
serce Polski

SPIS TREŚCI

Agnieszka Lekka-Kowalik Ku ekonomii zakorzenionej w miłości	9
Agnieszka Lekka-Kowalik Towards an Economy Rooted in Love	19
Joachim Wiemeyer Menschliche Arbeit – anthropologische Grundtatsache im stetigen Wandel	31
Aniela Dylus Znaczenie wolnej (od handlu) niedzieli. Przyczynek do debaty wokół jej prawnej ochrony w Polsce	51
Rafael Alvira Rodzina jako podstawa i cel ekonomii	69
Ks. Zdzisław Struzik Ekonomia rodziny w nauczaniu Jana Pawła II w encyklikach <i>Centesimus annus</i> i <i>Laborem exercens</i> . Realia ekonomiczne polskiej rodziny	81
Ks. Martin Schlag <i>Centesimus annus</i> , Capitalism, and Faith	105
Marek Wódka OFMConv Kapitał moralny jako konstytutywny składnik dobra wspólnego	113
Ks. Wojciech Wojtyła Między własnością indywidualną a powszechnym przeznaczeniem dóbr. Idea dobra wspólnego w świetle encykliki <i>Centesimus annus</i>	125
Gerald J. Beyer The Principle of Mercy in the World of Work Today	141

Magdalena Zdun Chrześcijańskie korzenie innowacyjności	169
Agnieszka Lekka-Kowalik Komodytyzacja prawdy – komodytyzacja nauki – komodytyzacja człowieka	193
Ks. Tadeusz Pajurek Przedsiębiorstwo ekonomii społecznej jako podmiot oparty na wartościach chrześcijańskich	207
Grzegorz Gruza Przywódstwo oparte na wartościach. Aktualne wyzwania katolickiego przedsiębiorcy	219
Noty o autorach	227
Notes on Contributors	233

TABLE OF CONTENTS

Agnieszka Lekka-Kowalik Ku ekonomii zakorzenionej w miłości	9
Agnieszka Lekka-Kowalik Towards an Economy Rooted in Love	19
Joachim Wiemeyer Menschliche Arbeit – anthropologische Grundtatsache im stetigen Wandel	31
Aniela Dylus The Meaning of a Sunday Free from Sunday-Trading. A Contribution to the Debate on the Legal Protection of Sunday in Poland	51
Rafael Alvira The Family as the Principle and End of the Economy	69
Rev. Zdzisław Struzik The Economy of the Family in John Paul II's Encyclicals <i>Centesimus Annus</i> and <i>Laborem Exercens</i> . Economic Realities of the Polish Family	81
Rev. Martin Schlag <i>Centesimus annus</i> , Capitalism, and Faith	105
Marek Wódka OFMConv Moral Capital as a Constituent of the Common Good	113
Rev. Wojciech Wojtyła Between the Private Ownership and Universal Destination of Goods. The Idea of Common Good in the Light of the Encyclical <i>Centesimus Annus</i>	125
Gerald J. Beyer The Principle of Mercy in the World of Work Today	141

Magdalena Zdun The Christian Roots of Innovativeness	169
Agnieszka Lekka-Kowalik Commoditization of the Truth – Commoditization of Science – Commoditization of Man	193
Rev. Tadeusz Pajurek Enterprises of Social Economy – Entities Based on Christian Values	207
Grzegorz Gruza Values-Based Leadership: Current Challenges for a Catholic Entrepreneur	219
Noty o autorach	227
Notes on Contributors	233

KS. ZDZISŁAW STRUZIŁ
UNIwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

EKONOMIA RODZINY W NAUCZANIU JANA PAWŁA II W ENCYKLIKACH *CENTESIMUS ANNUS* I *LABOREM EXERCENS*. REALIA EKONOMICZNE POLSKIEJ RODZINY

1. ZNACZENIE DOKTRYNALNE ENCYKLIK ŚW. JANA PAWŁA II *LABOREM EXERCENS* I *CENTESIMUS ANNUS*

Obie encykliki dzieli odległość czasowa dziesięciu lat, a łączy zagadnienie życia we współczesnym świecie. Encyklika *Centesimus annus* (1991)¹ ukazała się w setną rocznicę encykliki *Rerum novarum* (1891)² papieża Leona XIII, „aby w Kościele i w świecie dokonać tak wiele dobra i tyle zapalić świateł” i przypomnieć to, co zostało nazwane „doktryną społeczną”, „nauczaniem społecznym” czy też „Magisterium społecznym” Kościoła³.

Encyklika Jana Pawła II *Laborem exercens* (1981)⁴ ukazała się w tym samym roku, co adhortacja *Familiaris consortio*⁵ odnosząca się bezpośrednio do zagadnień i problemów społecznych i ekonomicznych, a także teologicznych życia małżeńskiego i rodzinnego.

Ekonomia rodziny, tak jak każda ekonomia, odnosi się do podstaw materialnych egzystencji człowieka, która rodzi się i trwa w życiu rodzinnym. We wszystkich

¹ Jan Paweł II, Encyklika *Centesimus annus* (1 v 1991), w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 1996, s. 617-702. Dalej cyt. CA.

² Leon XIII, Encyklika *Rerum novarum* (15 v 1891), w: *Leonis XIII P. M. Acta*, XI, Romae 1892, s. 97-144.

³ Por. Jan Paweł II, CA, nr 2.

⁴ Jan Paweł II, Encyklika *Laborem exercens* (14 IX 1981), w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 1996, s. 141-213. Dalej cyt. LE.

⁵ Jan Paweł II, Adhortacja *Familiaris consortio* (22 XI 1981), w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 2: *Adhortacje*, Kraków 2006, s. 67-132.

kulturach rodzina jest podstawą życia zorganizowanego we wspólnoty i związki społeczne. We wszystkich wspólnotach ekonomia musi uwzględniać rzeczywistość miłości i związku mężczyzny i kobiety, z którego rodzą się dzieci.

Dokumenty Kościoła⁶ winny nieustannie nawiązywać do prawdy o człowieku, do jego naturalnej skłonności zakładania rodziny, do prawdy, że człowiek rodzi się w rodzinie, w rodzinie się wychowuje i kształtuje swoją osobowość, zgodnie z kulturą danego środowiska.

2. EKONOMICZNE PRZEŚLANIE DLA RODZINY W ENCYKLICE *LABOREM EXERCENS*

O pracy, o działaniu człowieka, o jego nieustannym wysiłku, aby materialnie utrzymać się na ziemi, znajdujemy opisy w Piśmie Świętym. Objawienie to pragnie ukazać każdemu człowiekowi wielkie dzieło stworzenia i skierować jego myśli ku rzeczom duchowym. Przesłanie Chrystusa: „nie samym chlebem żyje człowiek” (Mt 4,4; por. Łk 4,4) jest potwierdzeniem godności człowieka, który wyraża się zarówno poprzez materię, jak i poprzez ducha.

W przesłaniu Księgi Rodzaju⁷ odczytujemy obowiązek pracy jako podstawowy wymiar bytowania człowieka na ziemi⁸. Ta myśl teologiczna wyprowadzona jest z ogólnoludzkiego doświadczenia pracy ludzkiej jako warunku życia i sposobu czynienia sobie „ziemi poddanej”, to znaczy takiego rozwoju działalności ludzkiej, aby następował nieustanny rozwój intelektualny i materialny człowieka.

Czynienie sobie „ziemi poddanej” to zaproszenie do tego, aby przez pracę intelektualną i fizyczną dokonywać rozpoznania i opanowania praw przyrody i w ten sposób „panować nad ziemią”. To panowanie przekazane jest przez Stwórcę⁹ człowiekowi rozumnemu i odpowiedzialnemu, który potrafi połączyć wysiłek duchowy i intelektualny z wysiłkiem fizycznym w taki sposób, aby ziemi nie uczynić krzywdy i samemu nie ponieść żadnych strat duchowych. Jest to wielkie zaufanie, jakim Bóg obdarzył człowieka, dla opiekowania się ziemią jako dziedzictwem Stwórcy.

Panowanie nad ziemią odbywa się w długim procesie industrializacji¹⁰, rozwoju przemysłowego, rozwoju środków produkcji, w skomplikowanych stosunkach

⁶ „Pytania te zawierają w sobie szczególnie ładunek treści i napięć o charakterze etycznym i etyczno-społecznym. I dlatego też stanowią stałe wyzwanie dla wielorakich instytucji, dla państw i rządów, dla ustrojów i organizacji międzynarodowych – stanowią również wyzwanie dla Kościoła”, Jan Paweł II, LE, nr 5.

⁷ „Źródło przeświadczenia o tym, że praca stanowi podstawowy wymiar bytowania człowieka na ziemi, znajduje Kościół już na pierwszych stronach Księgi Rodzaju”, Jan Paweł II, LE, nr 4.

⁸ „Czynicie sobie ziemię poddaną” (Rdz 1, 28).

⁹ Por. Jan Paweł II, LE, nr 4.

¹⁰ „Zarówno pierwsza industrializacja, która wywołała tak zwaną kwestię robotniczą, jak i kolejne przemiany przemysłowe ukazują w sposób wymowny, że także w epoce «pracy» coraz bardziej zmechanizowanej właściwym podmiotem pracy nadal pozostaje człowiek”, tamże, nr 5.

społecznych, własnościowych oraz stosunkach politycznych. Ten długi i jednocześnie otwarty na przyszłość proces kształtuje zarówno człowieka, jak i nowe „oblicze ziemi”.

Człowiek pozostaje podmiotem wobec tego, czym zarządza i kieruje oraz co planuje w przyszłości. Papież Jan Paweł II odwołuje się do „obrazu” Boga, jakim jest człowiek. Ten obraz ma się manifestować we właściwym kierowaniu losami ziemi, sposobami jej eksploatacji, a także takim podziałem dóbr ziemskich, aby wystarczyły dla wszystkich, współczesnych i przyszłych, pokoleń¹¹. „Obraz” Boga to wielka odpowiedzialność, mądrość oraz miłość wyrażana w dobrych uczynkach, czynionych dla dzieła stworzonego przez Boga. To dzieło ma trwać, rozwijać się, być gwarantem dla życia niezliczonych pokoleń, które Bóg przysłała na ziemię i im błogosławi.

W tej wspianalej perspektywie przewidziany jest nieustanny wysiłek ludzki – praca fizyczna i umysłowa, a przez nią działanie na rzecz osobistego i wspólnego dobra. W historycznym rozwoju, wielokrotnie burzliwym, stosunków społecznych praca stawała się ciężarem nie do uniesienia, a jej owoce były niesprawiedliwie dzielone. Stosunki niewolnicze, feudalne, kapitalistyczne oraz komunistyczne wielokrotnie prowadziły do okrutnego wypaczenia godności człowieka jako „obrazu” samego Boga. Człowiek stał się wtedy przedmiotem pracy, przez to następowało naruszenie porządku Boskiego, zastąpienie go przez niegodny porządek ludzki, oparty na grzechu wyzysku i eksploatacji¹².

2.1. GODNOŚĆ I SOLIDARNOŚĆ LUDZI PRACY

Z pracą łączy się jej godność i zarazem obowiązek. Na przestrzeni wieków nastąpił rozwój środków produkcji, również praca ludzka przemienia się nieustannie, powstają nowe dziedziny zatrudnienia, nauki i rozwoju. Wraz z tym rozwojem zmienia się także oblicze rodziny ludzkiej. Istnieje wzajemna zależność rodziny i jej potrzeb, rodzina dostosowuje się strukturalnie do nowych warunków życia i utrzymania. Dawne podziały pracy, na ciężką dla mężczyzn, a lżejszą dla kobiet, straciły na znaczeniu. Praca intelektualna związana jest z pracą służebną, jak usługi, handel, reklama, powstał przemysł rozrywkowy, a w ostatnich dziesiątkach lat dokonuje się internacjonalizacja rynku pracy, oparta na elektronice i Internecie.

Stale występuje uciążliwość pracy, jej intelektualny i fizyczny ciężar, obowiązek jej wykonywania, niekiedy nawet w bardzo ciężkich warunkach. Jednak zawsze jej charakter pozostaje służebny, a przez to ludzki, humanitarny, o wymiarze społecznym. W tych przymiotach zachowany jest główny cel pracy – człowiek¹³.

¹¹ Por. tamże, nr 6.

¹² Por. tamże.

¹³ Por. tamże.

Przeciwieństwem celowości pracy jako służby dla człowieka jest traktowanie jej wyłącznie jako sposobu osiągnięcia zysku – wtedy człowiek staje się siłą roboczą, jest uprzedmiotowiony, zredukowany, pozbawiony przysługującej mu godności. Zmienione stosunki społeczne i praca stają się trudniejsze, powstaje poczucie niesprawiedliwości, zaburzone są relacje pracownicze ze środkami produkcji, powstaje perspektywa konfliktów, protestów, z rewolucją włącznie.

Traktowanie pracy ludzkiej wyłącznie jako towaru miało miejsce w okresie wczesnego kapitalizmu, liczył się zysk i powiększanie kapitału. Dopiero walka klasy robotniczej i powstanie związków zawodowych doprowadziło do uszanowania pozycji pracowników i traktowania ich jako podmiotu stosunku pracy i stosunków społecznych.

Także stosunki środków produkcji w ustroju socjalistycznym i komunistycznym nie doprowadziły do sprawiedliwego podziału dóbr wytwarzanych i do odpowiedniego wynagradzania pracowników za ich pracę. Socjalistyczny podział dóbr na zasadzie każdemu według potrzeb, okazał się iluzją nie do zrealizowania, a pogarszająca się sukcesywnie gospodarka prowadziła do jeszcze większego wycisku siły pracowniczej i jeszcze większej redukcji godności człowieka pracującego¹⁴.

Współczesny rozwój ekonomii, doświadczenia wielorakich zastosowań produkcyjnych na zasadach opłacalności i ustawicznego rozwoju i postępu wskazują na konieczność poszukiwania takich rozwiązań w środkach produkcji, które zagwarantują korzyści duchowe i materialne wszystkim podmiotom działającym w skomplikowanych systemach społecznych.

Obecnie mamy do czynienia ze zjawiskiem globalizacji. Dzięki rozwojowi informacji i elektroniki świat staje się pozornie mniejszy, a stosunki społeczne pomiędzy ludźmi bardziej intensywne, powszechne, a nawet podobne. Encyklika *Laborem exercens* odnosi się do całościowego pojęcia świata jako jednego społeczeństwa o różnej charakterystyce¹⁵.

Do tego informatycznie powiązanego świata potrzebne jest także inne spojrzenie na wzajemne relacje pomiędzy ludźmi. Jan Paweł II podpowiada, że potrzebna jest nowa forma solidarności¹⁶, która pozwoli wprowadzać bardziej sprawiedliwe stosunki pracownicze wobec różnych form rozwoju ekonomicznego.

2.2. RELACJA PRACY WOBEC RODZINY

Prawo człowieka do pracy i jego powołanie do wykonywania działań twórczych lub odtwórczych, przenosi się na rodzinę, ponieważ każdy człowiek jest

¹⁴ Por. tamże, nr 7.

¹⁵ Por. tamże, nr 8.

¹⁶ „Dla realizacji sprawiedliwości społecznej w różnych częściach świata, w różnych krajach i we wzajemnych pomiędzy nimi stosunkach, potrzebne są coraz to nowe fronty solidarności ludzi pracy, a także solidarności z ludźmi pracy”, tamże, nr 8.

albo był związany z rodziną, ponieważ z niej pochodzi i w niej się realizuje. Papież Jan Paweł II mówi o dwóch przenikających się kręgach – rodziny i pracy, które wzajemnie się przenikają i wzajemnie od siebie zależą¹⁷. To przenikanie powinno opierać się na prawidłowych regułach, czyli na sprawiedliwości i miłości, w rodzinie bowiem wzajemne relacje także opierają się na sprawiedliwości i miłości, z tym, że miłość (pragnienie i rzeczywiste działanie na rzecz dobra członka rodziny) wyprzedza sprawiedliwość, chociaż na sprawiedliwości się opiera.

Wielkie znaczenie pracy dla rodziny przejawia się w tworzeniu warunków i zakładaniu rodziny na bazie pracy. Jeśli nie ma takich warunków, jeśli nie ma pracy, to byt rodziny jest niezabezpieczony i człowiek rozumny będzie się takiej pracy domagał od zorganizowanego społeczeństwa, od państwa. Bez środków utrzymania, realnych, zabezpieczonych lub w przyszłości zagwarantowanych, rodzina nie ma szans na przetrwanie.

„Praca i pracowitość warunkują także cały proces wychowania w rodzinie”¹⁸, mówi Jan Paweł II. Celem bowiem rodziny, oprócz miłości małżonków, jest przekazanie życia własnemu potomstwu. Potomkowie – dzieci, wymagają w sposób naturalny wychowania, czyli takiej współpracy rodziców, szkoły, związków wyznaniowych i państwa, aby proces wychowawczy zakończył się sukcesem. Wszystkie te czynniki wychowawcze, z rodzicami na czele, działają wspólnie, wzajemnie się uzupełniając. Nie ulega wątpliwości, że środki materialne do całego procesu wychowawczego potrzebne są rodzinie od samego początku i muszą być zabezpieczone poprzez płacę za wykonywaną pracę, przez cały okres dorastania człowieka.

W procesie wychowania rodzinnego także mamy do czynienia z pracą dzieci. Są one przyuczane, przyzwyczajane i nawet – w sposób właściwy – wynagradzane za wykonywanie pracy domowej lub pracy wykonywanej w warsztacie domowym bądź na roli. Od wczesnych lat rodzice przyuczają dzieci do pracy i przez taką pracę, dostosowaną do ich wieku, dzieci wychowują, przygotowując je w ten sposób do przyszłego samodzielnego życia¹⁹.

2.3. TREŚCI I WARTOŚCI KULTURY ŻYCIA I PRACY

Rodzina, a w szerszym zakresie całe społeczeństwo uczestniczą w wielkim procesie przyjmowania, tworzenia i przekazywania kultury pracy i kultury życia w ogóle. To są wartości niezbywalne, gwarantujące trwanie społeczeństwa. Do istoty pracy należy obowiązek jej wykonywania. Twórczość ludzka to kultura we wszystkich wymiarach, realizująca się przez pracę, następnie przez przekazywanie i upowszechnianie wartościowych produktów działań ludzkich. Praca i dobro przez nią wytwarzane są dziełem człowieka, noszą zawsze znamię

¹⁷ Por. tamże, nr 9.

¹⁸ Tamże, nr 8.

¹⁹ Por. tamże, nr 9.

godności ludzkiej i są nieustannie oceniane i weryfikowane co do swojej przydatności, wobec innych ludzi czy też wobec całościowo rozumianej kultury.

Kultura danego narodu łączy się i oddziałuje na kulturę wszystkich ludzi, bo nikt we współczesnym świecie nie może się ukryć ani nie może zakryć owoców swej pracy. W wypadku lenistwa, niepodejmowania pracy, postaw egoistycznych i innych szkodliwych zjawisk następuje międzynarodowa krytyka i wskazywanie właściwych dróg postępowania wobec zagadnienia pracy ludzkiej.

3. PODSTAWOWE RELACJE CZŁOWIEK – PRACA

Zjawisko relacji człowiek – praca wprowadza nas w zagadnienia własności opartej na sprawiedliwości. Człowiek otrzymuje od natury wielki dar, wyposażony zostaje we wszelkie zasoby naturalne, wchodzi w ich posiadanie i dziedziczenie zarazem. Ten dar należy z poszanowaniem przyjąć, a następnie – przez własną pracę – ten dar powiększyć, rozwinąć, udoskonalić, aby z niego korzystać i na wyższym stopniu rozwoju przekazać go następnym pokoleniom. Jan Paweł II nazywa to podwójnym dziedzictwem, którego zrozumienie nada pracy i naturze charakter ludzkiego, rozumowego i odpowiedzialnego działania²⁰.

Jan Paweł II przypomina społeczną naukę Kościoła²¹ o własności, o prawie własności prywatnej, o własności środków produkcji. Ta nauka i jej głoszenie należy do obowiązku Kościoła, który nie dąży do zmiany ustrojów społecznych, ale wskazuje na konieczność zgodności systemów społecznych ze sprawiedliwością oraz z powołaniem człowieka do właściwego wykorzystywania zasobów ziemskiej natury.

Prawo osobistego posiadania jest podporządkowane prawu powszechnego używania zasobów ziemskich²². Społeczności obecne i przyszłe, które zamieszkują Ziemię, są odpowiedzialne za zakres, sposób, a także za stosowanie ekologii w eksploatacji Ziemi, jest ona bowiem własnością wszystkich. Także środki produkcji wchodzą w zakres współwłasności. Związki zawodowe mogą i powinny uczestniczyć w zarządzaniu przedsiębiorstwami, środkami produkcji, przez tzw. akcjonariat pracy²³.

Nauczanie społeczne Kościoła, opierając się na Urzędzie Nauczycielskim Kościoła²⁴, zawsze odnosi się do godności człowieka w procesach industrializacji,

²⁰ Por. tamże, nr 13.

²¹ „Encyklika *Rerum novarum* rozważa kwestię społeczną pod kątem tej właśnie sprawy, przypominając i potwierdzając naukę Kościoła o własności, o prawie własności prywatnej, również gdy chodzi o środki produkcji. To samo czyni encyklika *Mater et Magistra*”, tamże, nr 14.

²² Por. tamże.

²³ Por. tamże.

²⁴ „Ci, którzy mają władzę oficjalnego przepowiadania i nauczania, uczestniczą w Urzędzie Nauczycielskim Kościoła. Katolicy są przekonani, że ta władza nauczania jest przede wszystkim właściwością całego kolegium biskupów (jako następców kolegium apostołskiego)

w procesach ekonomicznych, społecznych, a szczególnie broni tej godności w podziale pracy i w sprawiedliwym podziale jej owoców. „Sam zaś system ekonomiczny i proces produkcji zyskuje na tym, gdy te właśnie wartości osobowe są w pełni respektowane”²⁵. Człowiek, jako podmiot pracy i zarazem cel pracy, nabywa w sposób naturalny prawo do godnego korzystania z owoców pracy, tak w formie zapłaty, jak i w formie własności rzeczywistej czy też w formie zarządzania środkami produkcji. „Prawa ludzkie wynikające z pracy mieszczą się w szerszym kontekście tych właśnie podstawowych praw osoby”²⁶.

W zorganizowanych społeczeństwach w formie państwa powstają stosunki społeczne i stosunki pracy na zasadzie pośredniego pracodawcy. Państwo decyduje o środkach produkcji, o podatkowych obciążeniach, rozwija i rozszerza miejsca pracy, starając się w ten sposób zabezpieczać byt obywateli, a w sposób szczególny byt rodzin. Państwo, pośredni pracodawca, odpowiada moralnie i politycznie za stan ekonomicznego życia obywateli, a także za stan ekonomiczny i demograficzny własnego społeczeństwa²⁷.

Taka odpowiedzialność skłania do wzajemnej koordynacji, udziału wszystkich zainteresowanych podmiotów pracy, na rzecz wspólnego dobra, wspólnego rozwoju opartego na sprawiedliwości. Od każdego zaangażowanego podmiotu oczekuje się inicjatyw, porozumień, stałych kontaktów i uzgodnień, aby stwarzać środowisko demokratycznie zorganizowane²⁸.

3.1. ZAGADNIENIA WŁAŚCIWEJ ZAPŁATY ZA PRACĘ

W relacjach pracowniczych, produkcyjnych, handlowych i informatycznych występuje zagadnienie sprawiedliwej zapłaty za wykonywaną pracę. Oprócz czynnika podaży i popytu na dany produkt, a także na wykonywaną pracę, relacja pracodawcy z pracownikiem opiera się na umowie o pracę, z podaniem wysokości wynagrodzenia. Jest to kluczowy problem etyki społecznej, w której ma nastąpić sprawiedliwa i moralnie słuszna wymiana dobra pracy na ekwiwalent płacowy. Poprawność tej wymiany jest jednocześnie „sprawdzianem sprawiedliwości całego ustroju społeczno-ekonomicznego”²⁹. Układanie stosunków społecznych we współczesnym świecie jest warunkiem pokoju pomiędzy podstawowymi grupami danej wspólnoty narodu-państwa. niesprawiedliwe

i poszczególnych biskupów zachowujących łączność z biskupem Rzymu (LG 20-25; DV 10)”, *Urząd Nauczycielski Kościoła*, w: G. O’Collins, E.G. Farrugia, *Leksykon pojęć teologicznych i kościelnych z indeksem angielsko-polskim*, przekł. J. Ożóg, B. Żak, wyd. 2, Kraków 2002, s. 377.

²⁵ Jan Paweł II, LE, nr 14.

²⁶ Tamże, nr 16.

²⁷ Por. tamże, nr 17.

²⁸ Por. tamże, nr 18.

²⁹ Tamże, nr 19.

płace za wykonywaną pracę prowadzą do protestów, które mogą przerodzić się w rewolucje i krwawe dążenia do zmiany ustroju.

Sprawdzian ustroju państwa, sprawdzian właściwego wynagradzania za pracę dotyczy i realizuje się w środowiskach rodzinnych. Powszechnie uważa się, i taka jest nauka społeczna Kościoła, że płaca danego pracownika powinna wystarczać na godziwe utrzymanie rodziny. W wynagrodzeniu powinna zawierać się także kwota gwarantująca przyszłość pracownika w wieku nieprodukcyjnym (zabezpieczenia emerytalne i rentowe w wypadku niezdolności do pracy). Powstaje zatem pojęcie „płacy rodzinnej”, w której nie przewiduje się pracy współmałżonka poza własnym domem. Także w płacy rodzinnej nie umieszcza się różnego rodzaju dodatków, np. w formie zasiłków rodzinnych czy dodatków macierzyńskich. Dodatki takie uwzględniają bowiem nadzwyczajne sytuacje losowe (choroba, liczba członków rodziny, pomoc w polityce mieszkaniowej, edukacyjnej, niepełnosprawność dziecka lub rodziców, ludzi wykluczonych, uzależnionych od używek³⁰). Takie dodatki należy zaliczać do świadczeń społecznych, których udziela państwo, aby poza sprawiedliwością płacy, wykazać troskę o rozwój całego społeczeństwa³¹.

Troska państwa o rodzinę przejmuje, od teźże rodziny, niezbywalne wartości oparte na miłości wzajemnej członków rodziny, oparte na czułości, zaangażowaniu, a nawet poświęceniu. Rodzina poświęca się, aby wychować wartościowych, odpowiedzialnych moralnie obywateli; w tym procesie wychowania państwo winno brać czynny udział.

3.2. AWANS KOBIECY

W społeczeństwach rozwiniętych industrialnie powstało zjawisko powszechnego zatrudnienia kobiet. Najpierw stworzono rynek pracy dla kobiet, następnie określano wynagrodzenia, a płace kobiet włączono praktycznie w „płacę rodzinną”, pozbawiając tym samym mężczyzn właściwego dla nich wynagrodzenia.

Wraz z rozwojem wykształcenia kobiet powstała tendencja do prawdziwego awansu społecznego kobiet, pojawiło się dążenie do zrównania społecznego, ekonomicznego, a nawet politycznego kobiet z mężczyznami. Ma to głęboki wpływ na sytuację i środowisko rodziny, na formy życia, wzajemnego dialogu i wspólnie przeżywanego czasu. Poszczególne rodziny potrafiły dostosować się do tych warunków, inne zaś, i to w większości, doświadczają wiele dysfunkcji uczuciowych, personalnych i wychowawczych. Musiały powstać zabezpieczenia społeczne dla życia rodziny w wypadku pracy kobiety – powstała sieć żłobków,

³⁰ „W ostatnich czasach wspólnoty narodowe i organizacje międzynarodowe zwróciły uwagę na inny jeszcze, o rozległych powiązaniach, problem związany z pracą: na problem osób upośledzonych”, tamże, nr 22.

³¹ Por. tamże, nr 19.

przedszkoli, zastępczych świetlic, które przejęły zadania i problemy wychowawcze rodziców. Te zastępcze środki i ośrodki życia rodzinnego, niestety, nie mogą w pełni zastąpić roli matki i ojca³².

3.3. PRAWO DO WYPOCZYNKU

Z pracą, z jej trudem i uciążliwością³³ oraz z ograniczonymi naturalnie siłami ludzkimi, wiąże się zagadnienie i obowiązek wypoczynku, jest on traktowany jako prawo. Wypoczynek realizuje się w formie wypoczynku tygodniowego (wolna od pracy niedziela, sobota), a także w formie urlopu przysługującego raz do roku pracującym. Wypoczynek jest także związany z „prawem do emerytury, zabezpieczeniem na starość i w razie wypadków związanych z rodzajem wykonywanej pracy”³⁴.

4. PRAWA ŻYCIA SPOŁECZNEGO

Poza środowiskiem rodzinnym w zorganizowanym społeczeństwie działają prawa życia społecznego oparte na wolności osobistej i społecznej człowieka. Wpływ jednak tych praw i wynikających z nich zachowań jest ważny i głęboki, społeczeństwo bowiem jest wprost zależne od rodzin, a rodziny są zależne od danego, zorganizowanego społeczeństwa. Najważniejszym z tych praw jest „uprawnienie do zrzeszania się, czyli do tworzenia stowarzyszeń lub związków mających na celu obronę żywotnych interesów ludzi zatrudnionych w różnych zawodach”³⁵. Bez takiego prawa i bez zorganizowanych samodzielnych związków zawodowych praktycznie nie jest możliwa obrona sprawiedliwej (rodzinnej) płacy za wykonywaną pracę. Niemożliwe jest także ułożenie sprawiedliwych stosunków pomiędzy pracodawcą a wykonującym pracę. Doświadczenia historyczne wykazały, że można i trzeba nieustannie prowadzić dialog, dążyć do porozumień, wprowadzać nowatorskie rozwiązania i brać obopólną odpowiedzialność za stan i rozwój środków produkcji.

Nauczanie Jana Pawła II kieruje się także do specyficznej formy pracy, jaką jest działalność w produkcji żywności, działalności rolniczej. Praca rolnicza jest ciężka, odpowiedzialna (produkowanie zdrowej żywności) i niezbędna. Rolnictwo wprowadza inny podział życia społecznego rolników jako pracowników, jest ich

³² Por. tamże.

³³ „Jest jeszcze jeden aspekt ludzkiej pracy, jeden jej istotny wymiar, w który duchowość zbudowana na Ewangelii wnika dogłębnie. Praca każda – zarówno fizyczna, jak umysłowa – łączy się nieodzownie z trudem”, tamże, nr 27.

³⁴ Tamże, nr 19.

³⁵ Tamże, nr 20.

mniej i są rozlokowani, pracują na rozległym terenie. Życie rodzinne rolników stwarza także inne zobowiązania wobec małżeństwa, dzieci, zabezpieczeń społecznych; rolnictwo szczególnie angażuje w pracę wszystkich członków rodziny³⁶.

Encyklika *Laborem exercens* nie pomija także problemu społecznego, ostatnio bardzo aktualnego i nabrzmiałego, mianowicie emigracji za pracą. Wiąże się z tym poważne problemy rodzinne – rodzina musi pożegnać się z własnym środowiskiem i szukać innego miejsca do egzystencji, bądź też któreś z rodziców opuszcza dom rodzinny i emigruje za pracą. W wypadku dużych emigracji ludności (z krajów biednych, ogarniętych wojną) do krajów bogatych, cieszących się spokojem i stabilizacją społeczną, powstają poważne problemy, a nawet konflikty społeczne i kulturowe. Współcześnie ten problem przeżywa Europa i Stany Zjednoczone Ameryki Północnej.

W wypadku emigracji za pracą powstają inne relacje pracownicze ze społecznością, która pracę oferuje. Jest niebezpieczeństwo wyzysku, niesprawiedliwej płacy lub też pracy o charakterze niewolniczym. W niektórych państwach – pracodawcy pośredniego – następuje zorganizowana emigracja w celu pozyskania dewiz przez różnicę wartości pieniądza. Wtedy własne społeczeństwo (państwo) dopuszcza się niesprawiedliwości i przestępstwa wobec własnych obywateli. Encyklika *Laborem exercens* poucza:

Rzeczą najważniejszą wydaje się to, ażeby człowiek pracujący poza swym ojczystym krajem, czy to jako stały emigrant, czy też w charakterze pracownika sezonowego, nie był w zakresie uprawnień związanych z pracą upośledzany w stosunku do innych ludzi pracy w danym społeczeństwie. Emigracja za pracą nie może w żaden sposób stawać się okazją do wyzysku finansowego lub społecznego³⁷.

5. CHRZEŚCIJAŃSKA DUCHOWOŚĆ PRACY

Praca, i wynikające z niej konsekwencje dla życia rodziny chrześcijańskiej, ma właściwą sobie wartość i przesłanie oparte na wierze. Ludzie wierzący traktują pracę w domu rodzinnym i w działalności zawodowej jako drogę doskonalenia i uświęcenia. Zarówno owoce pracy, jak i trud wykonywanej pracy są połączone przez wiarę z największą wartością jaką jest sam Stwórca – Bóg Wszechmogący. Nauczanie i obecność Syna Bożego (sakramentalna, przez modlitwę, poświęcenie i dobre uczynki dla bliźnich) bezpośrednio dotyka środowiska rodzinnego.

Jan Paweł II, w oparciu o personalizm i nauczanie ewangeliczne, łączy działania osoby, łączy to, co materialne, z tym, co duchowe. W czynach ludzkich³⁸,

³⁶ Tamże, nr 21.

³⁷ Tamże, nr 23.

³⁸ K. Wojtyła, *Osoba i czyn*, Kraków 1969. „Praca w swym podmiotowym wymiarze jest zawsze działaniem osoby, *actus personae*”, Jan Paweł II, LE, nr 24.

w naszym wypadku w pracy rodzinnej i zawodowej, zachodzi jedność, odpowiedzialność, a w kontekście religijnym praca staje się drogą uświęcenia i zbawienia.

Praca każda ma także charakter doczesny, służy tu i teraz, a w zorganizowanym społeczeństwie może i powinna służyć wielu pokoleniom. W duchowości pracy ludzkiej nie ma sprzeczności terażniejszości z wiecznością, obie te perspektywy łączą się w godności czynu ludzkiego³⁹. Z punktu widzenia duchowości pracy ludzkiej wysiłek w nią wkładany nosi cechy współudziału w krzyżu Chrystusa. Wysiłek ten uświęca człowieka i nadaje owocom pracy specjalny charakter, są one miłe Bogu i przyjemne dla ludzi.

6. ZNACZENIE ENCYKLIKI *CENTESIMUS ANNUS* DLA RODZINY

Encyklika *Centesimus annus* (1 v 1991), należąca do społecznego nauczania papieża Jana Pawła II, była nawiązaniem do wydanej 100 lat wcześniej encykliki Leona XIII *Rerum novarum*, która stanowiła i stanowi podstawę społecznej nauki Kościoła. Jan Paweł II nazywał tę encyklikę nieśmiertelnym dokumentem⁴⁰, bogatym w nieprzemijające stwierdzenia, oceny oraz ustalenia o charakterze życia ekonomicznego społeczeństw i państw. Tamte ustalenia stały się podstawą do analizy wszystkich następnym zjawisk społecznych, politycznych i gospodarczych, jakie miały miejsce na przestrzeni następnym 100 lat. Papież Leon XIII dał podstawy do wszystkich innych dokumentów Stolicy Apostolskiej odnoszących się do spraw ekonomicznych ludzi na świecie. Na bazie encykliki *Rerum novarum* Jan Paweł II dokonał redakcji dwóch własnych dokumentów: *Laborem exercens* o pracy ludzkiej i *Sollicitudo rei socialis*⁴¹ o aktualnych problemach rozwoju ludzi i narodów⁴².

Jan Paweł II w encyklice *Centesimus annus* stara się scharakteryzować i ocenić nowe oraz aktualne zagadnienia społeczne i gospodarcze. To spojrzenie, i zarazem ocena, wpisuje się w obowiązek Magisterium Kościoła, w nauczycielski obowiązek nauczania prawdy i przypominania zasad ewangelicznych układania stosunków społecznych.

W ruchach społecznych, grupach społecznych, stowarzyszeniach i organizacjach Jan Paweł II upatruje wielką siłę działającą na rzecz „obrony osoby ludzkiej i ochrony jej godności”⁴³. Indywidualny człowiek, opierając się na własnych

³⁹ Jan Paweł II, Encyklika *Redemptoris Mater*, nr 45 (25 III 1987), AAS 79 (1987), s. 423; tenże, LE, nr 24.

⁴⁰ Por. Jan Paweł II, CA, nr 1.

⁴¹ Jan Paweł II, Encyklika *Sollicitudo rei socialis* (30 XII 1987), łac. *troska społeczna* – encyklika społeczna papieża, wydana w 20. rocznicę encykliki Pawła VI *Populorum progressio*.

⁴² Por. Jan Paweł II, CA, nr 2.

⁴³ Tamże, nr 3.

prawach, nie jest w stanie samodzielnie obronić sprawiedliwości społecznej, dopiero zorganizowane ruchy społeczne dają wspólnotową moc i znaczenie, przynajmniej w państwach o demokratycznych podstawach ustrojowych. Doświadczenia historyczne życia społecznego wskazują na wielkie niebezpieczeństwa i wielką krzywdę, jaką mogą wyrządzać rządy autorytatywne, które zapominają o naturalnych prawach człowieka.

Kościół nie pretenduje do kierowania polityką państw i narodów, te zagadnienia zawsze pozostaną w gestii ludzkiej władzy i zawieranych kompromisach⁴⁴, jednak zawsze musi stawać w obronie człowieka krzywdzonego, ponieważ głosi Ewangelię pokoju i sprawiedliwości dla wszystkich ludzi. Ta sprawiedliwość ludziom się należy, bo są dziećmi Bożymi.

Tak zwana kwestia robotnicza rozpoczęła się w XIX wieku i trwa nieustannie. Był to „konflikt pomiędzy kapitałem a pracą”⁴⁵. Ten spór przybrał formę ostrych i krwawych protestów, i doprowadził do wielkich rewolucji oraz ruchów społecznych, a nawet w sposób pośredni przyczynił się do dwóch wojen światowych.

6.1. ZNACZENIE SPOŁECZNEJ NAUKI KOŚCIOŁA

Także i w encyklice *Centesimus annus* Jan Paweł II, przykładem papieża poprzedników, nawiązuje do znaczenia i obowiązku nauczania ze strony Magisterium Kościoła. Ten obowiązek Kościołowi jest przypisany moralnie, bo z wyprzedzeniem ostrzega on o niebezpieczeństwach społecznych zaniedbań i błędów, a także ocenia krytycznie wprowadzane zmiany społeczne, zawsze opierając się na mądrości płynącej z Pisma Świętego. Dokument stwierdza i tłumaczy zarazem racje Kościoła:

Kościół mianowicie wypowiada się na temat określonych sytuacji ludzkich, indywidualnych i wspólnotowych, narodowych i międzynarodowych, i formułuje w ten sposób swoje nauczanie, prawdziwy *corpus* doktrynalny, który pozwala mu analizować zjawiska społeczne, wypowiadać się na ich temat i wskazywać kierunki właściwego rozwiązywania problemów, które z nich wynikają⁴⁶.

Społeczna Nauka Kościoła weszła także w głoszenie „nowej ewangelizacji”⁴⁷, ponieważ nauka Chrystusa nie może być oderwana od rzeczywistej sytuacji

⁴⁴ „Kościół broni i aprobuje tworzenie zrzeszeń, które powszechnie są nazywane związkami zawodowymi; nie czyni tego bynajmniej ze względów ideologicznych ani też ulegając sposobowi myślenia w kategoriach klasowych, lecz właśnie dlatego, że chodzi tu o naturalne prawo istoty ludzkiej”, tamże, nr 7.

⁴⁵ Tamże, nr 5.

⁴⁶ Tamże, nr 5.

⁴⁷ Jej strukturze, metodzie i treści poświęcone było przemówienie, jakie kard. Joseph Ratzinger, prefekt Kongregacji Nauki Wiary, wygłosił do katechetów i nauczycieli religii, obchodzących w dniach 9-10 grudnia 2000 r. swój jubileusz w Rzymie. Por. J. Ratzinger, *Nowa ewangelizacja* (9-10.12.2000), „Fundacja Opoka”, 09.08.2002, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WR/inne/ratzinger_ewangelizacja.html [dostęp: 20.11.2016].

społecznej ludzi, a szczególnie jeśli spotyka się z wielką krzywdą, biedą, niesprawiedliwością i brakiem perspektyw na przyszłość. Nowa ewangelizacja ma zatem sięgać do prawdy o człowieku żyjącym w danym czasie i w określonych warunkach społecznych oraz politycznych.

Społeczna nauka Kościoła proponuje, zdaniem Jana Pawła II „jako niezbędną ideę przewodnią, [...] pozytywny charakter rynku i przedsiębiorstwa, ale jednocześnie wskazuje, że muszą być one nastawione na dobro wspólne”⁴⁸.

6.2. ZAGADNIENIE WŁASNOŚCI PRYWATNEJ, SPRAWIEDLIWEJ PŁACY, WYPOCZYNKU

Zagadnienie własności prywatnej⁴⁹ i jej relacji z własnością społeczną, niekiedy nazywaną państwową, jest zawsze podstawą ekonomii i musi być analizowane i uzgadniane we wszystkich ustrojach społecznych. Także encyklika *Centesimus annus* nawiązuje do własności prywatnej.

Papież jest w pełni świadom, że własność prywatna nie jest wartością absolutną, i głosi jasno zasady koniecznej komplementarności, a także uniwersalnego przeznaczenia dóbr ziemi⁵⁰.

Taka postawa i nauka wynikają z przesłania Pisma Świętego, które, opisując tajemnicę stworzenia, potwierdza prawo wszystkich ludzi do całego bogactwa rzeczy stworzonych.

Relacja pomiędzy pracownikiem a pracodawcą indywidualnym, państwowym i pośrednim opiera się na właściwej płacy za wykonaną pracę. Wysokości płacy, jako ekwiwalentu za poświęcony czas i wysiłek (fizyczny i umysłowy), przysługują także elementy społeczne dotykające bezpośrednio życia i utrzymania rodzin pracowniczych. Płaca musi uwzględniać całokształt warunków życia ludzi pracy, a nie tylko być odzwierciedleniem ograniczeń ekonomicznej opłacalności i potrzeb pracodawców. W obronie krzywdzonych rodzin zawsze staje Kościół⁵¹.

Na społeczeństwie i na państwie ciąży obowiązek gwarantowania takich zarobków, aby rodziny pracownicze miały możliwość godnego życia. Również należna pomoc ze strony państwa i społeczeństwa jest konieczna oraz potrzebna,

by wyeliminować haniebne zjawiska wyzysku, przede wszystkim względem pracowników najsłabszych, imigrantów czy żyjących na marginesie społecznym. Niezmiernie ważna w tej dziedzinie jest rola związków zawodowych, które zawierając kontrakty, ustalają dolną granicę zarobków i warunki pracy⁵².

Podstawą takiego współdziałania są zasady pomocniczości i solidarności.

⁴⁸ Jan Paweł II, CA, nr 43.

⁴⁹ Por. tamże, nr 30-31.

⁵⁰ Tamże, nr 6.

⁵¹ Por. tamże, nr 8.

⁵² Tamże, nr 15.

Zasada solidarności odnosi się także do tzw. Trzeciego Świata, będącego na innym stopniu rozwoju. Europejski Świat rozwinięty i posiadający zaawansowaną kulturę, winien pomagać innym narodom w dojściu do godziwego poziomu życia⁵³.

Ze sprawiedliwością płacy wiążą się problemy zatrudniania nieletnich, zatrudnienia kobiet, liczby godzin pracy, stanu higienicznego stanowisk pracy, a pośrednio dotyczy ona także opieki zdrowotnej pracowników i ich rodzin. Istnieją międzynarodowe ustalenia w tych kwestiach, jednak zawsze spotykamy działania przeciwne tym prawom i sprawiedliwości.

Praca nieuchronnie łączy się z wysiłkiem, znużeniem, sytuacjami stresowymi, dlatego potrzebny jest właściwy wypoczynek: tygodniowy, roczny, a nawet okresowy, np. w wypadku rehabilitacji. W ramach wypoczynku tygodniowego przewidziana jest także dla katolików możliwość uczestniczenia w liturgii Mszy świętej oraz możliwość przebywania i uczestniczenia bezpośredniego w życiu rodziny.

7. POPRAWA KONCEPCJI OSOBY LUDZKIEJ

Papież podaje koncepcję całej encykliki *Centesimus annus* w oparciu o treści zawarte w pojęciu osoby ludzkiej. Przed wszystkim tą treścią jest sama godność osoby i jej niepowtarzalna wartość. Każdy człowiek posiada taką godność i każdy człowiek jest niepowtarzalnym bytem, niepowtarzalną osobą⁵⁴. Na koncepcji osoby opiera się struktura i pojęcie wszystkich pochodnych organizacji społecznych i politycznych⁵⁵.

Przy takim założeniu filozoficznym, przy takiej koncepcji osoby ludzkiej, wyraźnie jest widoczny podstawowy błąd antropologii socjalizmu, która opiera się na założeniu, że człowiek jest tylko częścią społeczeństwa, należy do całego organizmu społecznego, jego osobowość jest podporządkowana społeczności. W takich kategoriach osobowość i osoba zostały zredukowane do ideologii. Natomiast w chrześcijańskiej koncepcji osoby, osoba, która tworzy społeczność, pozostaje ze swoimi atrybutami i wartościami najwyższą wartością, nie zlewa się ze społeczeństwem, pozostaje autonomiczna⁵⁶. Podstawowy błąd antropologiczny socjalizmu Jan Paweł II upatruje w ateizmie. Ten kierunek filozofii i ideologii zwalcza pojęcie Boga, a przy takiej postawie człowiek zajmuje podrzędne stanowisko wobec bezosobowej społeczności, jest jej całkowicie podporządkowany.

⁵³ Por. tamże, nr 28.

⁵⁴ Człowiek jest „jedynym na ziemi stworzeniem, którego Bóg chciał dla niego samego”, Sobór Watykański II, Konstytucja *Gaudium et spes* (7 XII 1965), nr 24, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Poznań 2008, s. 824-981. Por. także Jan Paweł II, CA, nr 11.

⁵⁵ Por. tamże, nr 10-11.

⁵⁶ Por. tamże, nr 13.

Jan Paweł II dostrzegał rzeczywistość konfliktów społecznych, ocenianych przez socjalizm i marksizm jako walka klas, jednak był zdania, podobnego do zdania papieża Leona XIII, że bez przemocy i krwawych rewolucji ta walka może przynieść właściwe i sprawiedliwe ułożenie stosunków społecznych wszystkich warstw i klas danego społeczeństwa⁵⁷.

Ze spokojem społecznym wiąże się ściśle zagadnienie pokoju międzynarodowego, który zaczyna się od życia rodzin, od ich stanu społecznego i ekonomicznego, potem przenosi się na całe społeczeństwo⁵⁸, a pośrednio dotyka polityki całego globu ziemskiego. Jan Paweł II stwierdził, że:

prawdziwy pokój nigdy nie jest wynikiem zwycięstwa militarnego, ale zakłada przewyższenie przyczyn wojny i autentyczne pojednanie między narodami⁵⁹.

Przykładem ostrej walki społeczeństwa z ideologią państwową były wydarzenia w Polsce w 1989 r. Solidarność klasy robotniczej i całego społeczeństwa doprowadziła do zmiany ustroju, a system totalitarny zamieniła na konstytucyjną demokrację. Jest to przykład dla wszystkich społeczeństw współczesnego świata dążących do własnych solidarnych układów społecznych.

Do uzupełniania koncepcji osoby ludzkiej należy włączyć doświadczenia historyczne, naukowe i społeczne.

Określając nowe potrzeby i nowe sposoby ich zaspokajania, koniecznie należy się kierować integralną wizją człowieka, która ogarnia wszystkie wymiary jego istnienia, i która wymiary materialne i instynktowne podporządkowuje wewnętrznym i duchowym⁶⁰.

Współczesne nauki społeczne, filozoficzne i humanistyczne wskazują właściwe rozumienie i respektowanie, w każdych warunkach życia ludzkiego, godności człowieka, jego niepowtarzalności, realizowanej w ekologii życia rodzinnego i w wartościach życia społecznego⁶¹.

8. ŻYCIE RODZINY TO DZIEŁO, A NIE ZESPÓŁ DOŚWIADCZEŃ

W spojrzeniu na rodzinę papież Jan Paweł II dostrzega wielkie dzieło tworzenia życia opartego na wartościach duchowych, a następnie materialnych, społecznych i kulturowych. To dzieło jest zadaniem dla każdego, kto tworzy rodzinę na zasadzie miłości i prawdy. Ta prawda i miłość nosi cechy stałości.

⁵⁷ Por. tamże, nr 14.

⁵⁸ Por. tamże, nr 6. „Nie można zapominać, że zasadniczy kryzys ustrojów, które chcą uchodzić za formę rządów czy wręcz za dyktaturę robotników, rozpoczął się wielką akcją protestu, podjętą w Polsce w imię solidarności”, tamże, nr 23.

⁵⁹ Tamże, nr 18.

⁶⁰ Tamże, nr 36.

⁶¹ Por. tamże, nr 54.

Chodzi tu o rodzinę opartą na małżeństwie, gdzie wzajemny dar z samego siebie, mężczyzny i kobiety, stwarza takie środowisko życia, w którym dziecko może się urodzić i rozwijać swe możliwości, nabywać świadomość własnej godności i przygotować się do podjęcia swego jedyne i niepowtarzalnego przeznaczenia⁶².

Tak rozumiana rodzina, a wcześniej małżeństwo, jest „komórką ekologii ludzkiej”, komórką środowiska ludzkiego. To tu ma miejsce pomaganie i wspieranie rodzin w sprawach wychowawczych, wspieranie opieki medycznej, a także opieka nad starszymi ludźmi.

9. KRYTYCZNY OBRAZ WSPÓŁCZESNEJ RODZINY POLSKIEJ

W 2014 r. przeprowadzono ankietę wśród narzeczonych, bezpośrednio przygotowujących się do małżeństwa i życia w rodzinie. Powstała publikacja *Narzeczeni wobec wiary, życia, płodności i wychowania. Statystyka*⁶³, w której dokonano analizy wypowiedzi, planów i zamiarów matrymonialnych i rodzinnych z uwzględnieniem także czynnika religijnego, skierowanego na zrozumienie wartości sakramentalnych związków małżeńskich.

Analizując wypowiedzi narzeczonych, stwierdzamy zarówno wiele pozytywnych aspektów trzystopniowego przygotowania, jak i wiele braków. Podstawową sugestią jest traktowanie narzeczonych korzystających z przygotowań w sposób integralny. Należy poznać i zrozumieć środowisko, z którego pochodzą i w którym się wychowywali. Analiza odpowiedzi narzeczonych wskazuje na duży wpływ środowiska rodzinnego, szkolnego i środowiska pracy. Poglądy rodziców na temat małżeństwa i rodziny zostały częściowo przejęte przez ich dzieci; ponadto występują nowe zjawiska, na które należy zwrócić uwagę.

Znacznemu przesunięciu uległ wiek narzeczonych, podejmujących decyzję o zawarciu małżeństwa – dominuje przedział wiekowy 28-32 lat życia. Jest to duża zmiana socjologiczna; wiek ten znajduje się bowiem na pograniczu dodatnich właściwości biologicznych małżonków, chcących przekazywać nowe życie. Liczba osób w przedziale wiekowym 18-22 lata jest stosunkowo niewielka, około 13 proc. Zmniejszyła się zatem znacznie liczba młodych wiekowo małżeństw. Zdecydowanie polepszył się stopień wykształcenia, dominuje wykształcenie wyższe II stopnia oraz wykształcenie na poziomie liceum. Skutkiem poszerzonej oferty wykształcenia, młodzi ludzie zdobyli właściwy średni i wyższy stopień wiedzy i umiejętności.

Podstawą egzystencji materialnej nowych małżeństw i rodzin jest praca zawodowa. Niestety, tylko część narzeczonych cieszy się stałą pracą, która gwarantuje

⁶² Tamże, nr 39.

⁶³ Z. Struzik, *Narzeczeni wobec wiary, życia, płodności i wychowania. Statystyka*, Warszawa 2014.

określony status majątkowy. Znaczna część narzeczonych musi opierać swoją materialną przyszłość na pomocy rodziców. Wydłużył się nadmiernie czas trwania tzw. narzeczeństwa, czyli stanu oczekiwania na formalne zawarcie związku cywilnego i kościelnego (sakramentu małżeństwa). W większości przypadków narzeczeństwo trwało od 1 roku do 4 lat (niekiedy i dłużej). Ten okres narzeczeństwa przebiegał we wspólnym zamieszkaniu (58 proc.) i przyjmował charakter życia małżeńskiego ze wszystkimi jego atrybutami, łącznie ze współżyciem seksualnym. Należy dodać, że narzeczeni w 63 proc. znali się już ponad 4 lata. Przechodzenie znajomości do stanu narzeczeństwa odbywało się płynnie, naturalnie i przyjmowało charakter pełnego współżycia małżeńskiego.

Na podstawie tej analizy narzuca się wniosek o pilnej potrzebie oddziaływania wychowawczego, nastawionego na przygotowanie młodzieży, szczególnie w okresie dojrzewania i pierwszej młodości, do życia w małżeństwie i rodzinie.

Głównym motywem zawierania związku małżeńskiego była miłość, uczucie między osobami w pełni dojrzałymi fizycznie i psychicznie. Świadczy o tym wystarczająco zaawansowany wiek.

Wpływ rodziców na wychowanie seksualne narzeczonych okazuje się zbyt mały – potwierdziło go tylko 50 proc. badanych. Możemy więc uznać, że połowa rodziców nie wywiązała się ze swoich obowiązków wychowawczych. Uświadczenie seksualne rozpoczynało się dopiero po 7. roku życia. Powyższe badania wskazują, że nie ma potrzeby zbyt wczesnego wprowadzania dzieci w zagadnienia seksualne. W przedziale wieku 7-10 lat chłopcy znacznie częściej interesują się zjawiskami seksualnymi i właśnie wtedy należy przekazywać im odpowiedni zasób informacji. W tym samym przedziale wiekowym zainteresowanie sferą seksualną dziewczynek jest znacznie mniejsze. Całkowicie zmienia się sytuacja w przedziale wieku 11-14 lat. W tym okresie zainteresowania dziewcząt sięgają aż 47 proc., u chłopców ten stopień zainteresowań jest znacznie mniejszy – 33 proc. Proponując młodzieży należyte wychowanie seksualne, należałoby rozgranicyć zasób informacji i wiedzy w uzależnieniu od płci.

Szkoła po części tylko wypełniła swoje obowiązki przekazania odpowiedniej wiedzy i wychowania w sferze seksualnej. Mężczyźni i kobiety ocenili programy wychowawcze w zakresie problemów seksualnych jako wystarczające tylko w 50 proc. Umiejętnie przygotowane programy, adekwatne do intelektualnego i fizycznego rozwoju młodzieży, mogą znacznie pomóc w unikaniu i uprzedzaniu wielu niepowodzeń, zawodów uczuciowych i wczesnego nieodpowiedzialnego rozpoczynania współżycia seksualnego.

Zastanawiające są opinie na temat homoseksualizmu. Większość pytaných akceptuje takie zachowania, a znaczny procent nie miał wyrobionego zdania na ten temat. Brak zdecydowanego potępienia, tylko 14 i 24 proc., świadczy o niedostatecznej wiedzy i zrozumieniu wartości płci i realizacji życia seksualnego w związkach heteroseksualnych.

EKONOMIA A CHRZEŚCIJAŃSTWO

Niewielki procent narzeczonych opowiadał się za naturalnymi metodami regulacji poczęć, a większość z nich nie zna naprotechnologii. Akceptacja środków antykoncepcyjnych jest procentowo rozłożona na wszystkie środki z dużym wskazaniem na środki mechaniczne.

Wydaje się konieczne zwiększenie douczania i właściwej informacji o wartości metod naturalnych, i jednocześnie wskazane jest ukazywanie szkodliwości metod sztucznych, zwłaszcza co do ich oddziaływania biologicznego i psychicznego.

Duża ignorancja ujawniła się w kwestii określania dni płodnych w cyklach kobiety, a także w świadomości początków nowego życia. Konieczne wydają się dokładniejsze programy kształcenia i wychowania dowartościowujące odpowiedzialność za poczęcie dziecka.

Z sakramentem małżeństwa wiąże się odpowiednia świadomość, dobrowolność, a także wiedza religijna gwarantująca wiarę i uznanie związku małżeńskiego jako znaku obecności Chrystusa wśród ludzi. Odpowiedzi na temat wiedzy religijnej wskazywały, że wśród narzeczonych jest ona na średnim poziomie. Wiele osób nie zna przykazań Bożych i kościelnych, myli małżeństwo naturalne z sakramentem małżeństwa, przyjmuje możliwość rozwodów, a swoje życie duchowo-religijne traktuje jako tradycję.

Duże znaczenie socjalne dla nowych małżeństw i rodzin ma posiadanie własnego mieszkania. Ta naturalna baza rodziny jest zaspokojona tylko w 50 proc., co świadczy o wielkim zapotrzebowaniu na nowe mieszkania i domy.

Podobnie kształtuje się potrzeba stałej pracy, bez której nowe związki małżeńskie nie będą powstawać. Dalsze trudności na rynku pracy będą negatywnie wpływać na stan naszego społeczeństwa i jeszcze bardziej pogłębią niż demograficzny.

Reasumując ocenę wszystkich wypowiedzi, należy wskazać na potrzebę pogłębienia, ciągłego uaktualniania i modyfikację wszystkich form przygotowań do sakramentu małżeństwa: dalszego, bliższego i bezpośredniego.

9.1. OPRACOWANIA STATYSTYCZNE

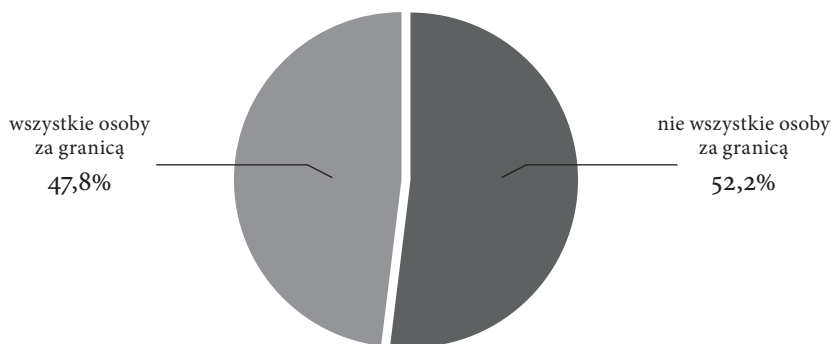
Według danych ze spisu ludności i mieszkań, w 2011 r. w Polsce było 13,6 mln gospodarstw domowych, w których mieszkało blisko 38,3 mln osób. W porównaniu z rokiem 2002 zwiększeniu uległa zarówno liczba gospodarstw domowych (o 231 tys.), jak i liczba osób, które w nich mieszkały (o około 500 tys.).

W 2011 r. 9,1 mln gospodarstw domowych (67 proc.) znajdowało się w miastach i było ich o około 180 tys. więcej niż w 2002 r.. Na obszarach wiejskich (do których wliczają się również obszary przyległe do największych miast, będące formalnie częścią gmin wiejskich) znajdowało się około 4,4 mln (33 proc.) gospodarstw. W porównaniu z rokiem 2002 na wsi przybyło blisko 50 tys. gospodarstw domowych.

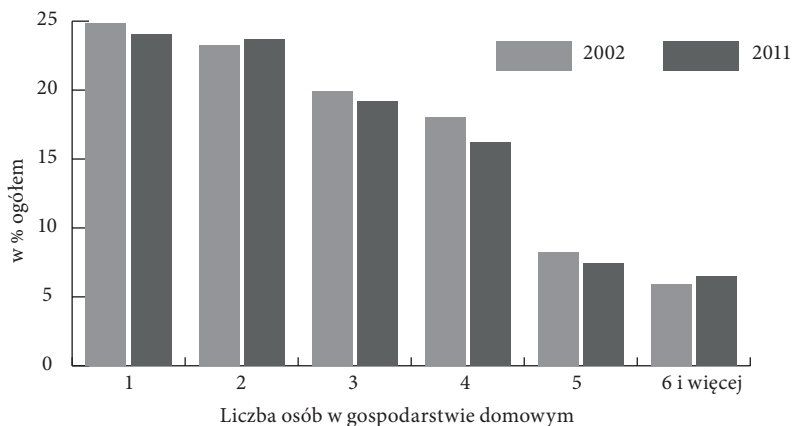
9.1.1. Gospodarstwa domowe i rodziny z osobami przebywającymi czasowo za granicą – w świetle wyników badania reprezentacyjnego przeprowadzonego w ramach NSP 2011

Analiza pod kątem rodzaju miejscowości zamieszkania tych gospodarstw pokazuje, że w 2011 r. w miastach było takich gospodarstw około 893 tys. (9,8 proc.), na wsi 414 tys. (9,4 proc.). W roku 2002 odpowiednio: 324 tys. w miastach (co stanowiło 3,6 proc.), na wsi – 176 tys. (4 proc.).

Znaczna część tych gospodarstw to takie, których wszyscy członkowie przebywają za granicą (część z nich to były gospodarstwa jednoosobowe). W większości były to gospodarstwa, z których wyjechała jedna lub kilka osób, a część członków gospodarstwa pozostała w kraju.

Wykres 1. Stosunek gospodarstw domowych, których wszyscy członkowie przebywają za granicą do gospodarstw, w których nie wszyscy członkowie przebywają za granicą

Wykres 2. Struktura gospodarstw domowych według liczby osób w latach 2002 i 2011

Największe zmiany wystąpiły w gospodarstwach dwuosobowych (przyrost odsetka o 2,5 punktu procentowego), tworzone najczęściej przez młode bezdzietne małżeństwa lub osoby pozostające w związku partnerskim, a także przez osoby starsze. Z kolei wzrost udziału gospodarstw trzyosobowych był praktycznie nieznaczący. Gospodarstwa takie tworzą najczęściej rodziny z jednym dzieckiem.

Poza odsetkiem gospodarstw jednoosobowych, który uległ zmniejszeniu, obniżył się znacząco udział gospodarstw czterosobowych (o 1,8 punktu procentowego) oraz nieznacznie większych (o 0,2 punktu procentowego).

9.1.2. Rodziny dysfunkcyjne, matka z dziećmi

Udział samotnych matek z dziećmi w strukturze rodzin wyniósł w 2011 r. prawie 20 proc., a ojców – 3 proc. Warty odnotowania jest dynamiczny wzrost liczby ojców wychowujących samodzielnie dzieci – z 178 tys. w 1988 r., przez 232 tys. w 2002 r., aż do prawie 329 tys. w 2011 r. – jakkolwiek w dalszym ciągu jest to najmniej liczny typ rodziny w Polsce. Także rośnie, choć nie tak dynamicznie jak w przypadku samotnych ojców, liczba matek z dziećmi: w 2002 r. było ich 1798,3 tys., a w 2011 r. o 21 proc. więcej, czyli 2147,3 tys.

W 2011 r. wszystkich rodzin z dziećmi (pełnych i niepełnych) było o prawie 130 tys. (o 1,6 proc.) więcej niż w 2002 r. Tym samym udział rodzin niepełnych w odniesieniu do ogółu rodzin z dziećmi wzrósł z 25,4 proc. do 30,8 proc.

9.1.3. Zmiany w zasobie mieszkaniowym i formy własności

Według danych NSP 2011 liczba budynków mieszkalnych stanowiła 5543 tys. i wzrosła o 769 tys., czyli o 16,1 proc. w porównaniu z rokiem 2002. Było to ponad dwukrotnie więcej niż w okresie 1989-2002 (o 357 tys., czyli o 8 proc.), na co wpływ ma przesuwanie się preferencji mieszkaniowych w kierunku budownictwa jednorodzinnego oraz odchodzenie od budowy „wysokościowców” mieszkaniowych. Liczba mieszkań w budynkach zamieszkałych powiększyła się między spisami z lat 2002 i 2011 o 1,1 mln (o 13,4 proc.).

Największą grupę społeczno-ekonomiczną stanowią gospodarstwa domowe pracowników najemnych (niemal 50 proc. wszystkich gospodarstw domowych). Udział tej grupy wzrósł od 2000 r. o prawie 10 proc. Wynika on przede wszystkim ze wzrostu udziału gospodarstw pracowników na stanowiskach nierobotniczych – od 16 proc. w 2000 r. do prawie 25 proc. w 2011 r. Należy jednak pamiętać, że od 2004 r. dotychczasowa grupa „pracowników użytkujących gospodarstwo rolne” została zaklasyfikowana do różnych grup według głównego źródła utrzymania głowy gospodarstwa domowego i część tej grupy zaklasyfikowano do pracowników najemnych.

Drugą pod względem liczebności grupę stanowią gospodarstwa domowe emerytów i rencistów (35 proc. ogółu gospodarstw domowych). Udział tej grupy pozostaje stabilny, jednak zmieniają się proporcje pomiędzy gospodarstwami

emerytów a rencistów. Gospodarstwa domowe emerytów stanowią 28 proc. wszystkich gospodarstw domowych, czyli o 4,5 punktu procentowego więcej niż w ostatnim roku XX wieku. Natomiast zupełnie odwrotny trend obserwujemy wśród gospodarstw rencistów, które w 2000 r. stanowiły 13,5 proc., a w 2011 r. jedynie 7 proc. wszystkich gospodarstw domowych.

9.1.4. Wskaźnik zagrożenia ubóstwem

Po uwzględnieniu w dochodach transferów społecznych odsetek gospodarstw rodzinnych „z ekwiwalentnym dochodem do dyspozycji poniżej progu zagrożenia ubóstwem, który wynosi 60 proc. krajowej mediany ekwiwalentnych dochodów do dyspozycji po transferach społecznych”, zmienia się wskaźnik zagrożenia ubóstwem w kierunku pozytywnym (GUS, Dochody i warunki życia ludności Polski – raport z badania EU-SILC 2011).

W 2015 r. zaobserwowano niewielki spadek wartości wskaźnika ubóstwa skrajnego oraz wskaźnika ubóstwa relatywnego. W obu tych przypadkach spadek w odniesieniu do 2014 r. nie przekroczył 1 proc. W 2015 r. ubóstwa skrajnego doświadczała co piętnasta osoba w Polsce, natomiast ubóstwa relatywnego prawie co szósta osoba (odpowiednio: około 7 proc. oraz około 16 proc. osób w gospodarstwach domowych). Wskaźnik ubóstwa ustawowego pozostał w latach 2014-2015 na tym samym poziomie, osiągając wartość około 12 proc.

Podsumujmy nasze rozważania. Nauczanie Jana Pawła II, które zostało wpisane w społeczną naukę Kościoła, jest nadal aktualne, potrzebne i pomaga w zrozumieniu i zastosowaniu podstawowych pojęć oraz treści socjologicznych i ekonomicznych, szczególnie kierowanych do życia małżeńskiego i rodzinnego.

W wielu aspektach ekonomicznych rodziny, tak na świecie, jak i w Polsce, potrzebna jest nieustanna analiza i wprowadzanie zmian z korzyścią dla nowo powstających rodzin. Niezbędne jest ustalanie płacy rodzinnej, gwarantującej utrzymanie rodziny bez konieczności pracy obu rodziców. Szczególną uwagę należy zwrócić na rozgraniczenie tzw. środków na pomoc społeczną od płacy rodzinnej.

Analizując dane statystyczne dotyczące polskich rodzin, dostrzegamy bardzo wielkie zmiany demograficzne, tak dotyczące prokreacji, jak i wielkiej emigracji, która nieustannie przybiera na sile.

Potrzeba także dodatkowej troski o rodziny i osoby samotne, które żyją na skraju ubóstwa i nie mają żadnych szans na poprawę swojej egzystencji.

Niezbędne jest intensywne powiększanie bazy mieszkaniowej dla obecnych i nowych rodzin, z uwzględnieniem zapewnienia indywidualnego pomieszczenia dla każdego członka rodziny. Powstające nowe osiedla w dużych miastach, a także zwiększająca się migracja ludności z terenów rolniczych do miast, stwarzają nowe, duże problemy socjalne, ekonomiczne, zatrudnieniowe, edukacyjne, komunikacyjne, a także zdrowotne.

BIBLIOGRAFIA

- Jan Paweł II, Adhortacja *Familiaris consortio* (22 XI 1981), w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 2: *Adhortacje*, Wydawnictwo „M”, Kraków 2006, s. 67-132.
- Jan Paweł II, Encyklika *Centesimus annus* (1 V 1991), w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Wydawnictwo „Znak”, Kraków 1996, s. 617-702.
- Jan Paweł II, Encyklika *Laborem exercens* (14 IX 1981), w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Wydawnictwo „Znak”, Kraków 1996, s. 141-213.
- Jan Paweł II, Encyklika *Redemptoris Mater* (25 III 1987), w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Wydawnictwo „Znak”, Kraków 1996, s. 353-431.
- Jan Paweł II, Encyklika *Sollicitudo rei socialis* (30 XII 1987), w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Wydawnictwo „Znak”, Kraków 1996, s. 433-508.
- Leon XIII, Encyklika *Rerum novarum* (15 V 1891), w: *Leonis XIII P. M. Acta*, XI, Romae 1892, s. 97-144.
- O’Collins G., Farrugia E.G., *Leksykon pojęć teologicznych i kościelnych z indeksem angielsko-polskim*, przekł. J. Ożóg, B. Żak, wyd. 2, Wydawnictwo „WAM”, Kraków 2002.
- Sobór Watykański II, Konstytucja *Gaudium et spes* (7 XII 1965), w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Wydawnictwo „Pallottinum”, Poznań 2008, s. 824-981.
- Struzik Z., *Narzeczeni wobec wiary, życia, płodności i wychowania. Statystyka*, Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2014.
- Wojtyła K., *Osoba i czyn*, Polskie Towarzystwo Teologiczne, Kraków 1969.

NETOGRAFIA

- Ratzinger J., *Nowa ewangelizacja* (9-10.12.2000), „Fundacja Opoka”, 09.08.2002, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WR/inne/ratzinger_ewangelizacja.html [dostęp: 20.11.2016].

REV. ZDZISŁAW STRUZIŁ

CARDINAL STEFAN WYSZYŃSKI UNIVERSITY IN WARSAW

THE ECONOMY OF THE FAMILY
IN JOHN PAUL II'S ENCYCLICALS
CENTESIMUS ANNUS AND *LABOREM EXERCENS*.
ECONOMIC REALITIES OF THE POLISH FAMILY

The term “economy of the family” refers to the foundations of the material existence of a human being who is born, educated in a family and who in this context shapes his or her personality. Christ’s words that we do not live on bread alone (cf. Matt 4:4) confirm the dignity of the human being who expresses himself through matter and through spirit.

Work is a fundamental dimension of human existence on the earth – a way of having dominion over it, i.e. acting in such a way that the human being is constantly developing intellectually and materially. This dominion over the earth is entrusted by God to the rational and responsible human person, who is able to unite spiritual, intellectual and physical efforts, and act in such a way that the earth is not harmed and she herself does not suffer any spiritual losses. In carrying out this mandate, every human being reflects the very action of the Creator of the universe. Work should serve human persons. If work is treated exclusively as a source of wealth, the human being is reduced to “manpower” and deprived their dignity. As a result, interpersonal relationships are disturbed, the feeling of injustice grows, and relationships between workers and the means of production are distorted.

The right and vocation of the human being to work and to exercise creativity and initiative is applicable to the family as an environment in which a human person comes to existence and develops their potentialities. Work in a sense conditions the family: if there are no material means, one does not found a family; if there are no means to maintain a family, its very existence may be threatened; if there is no money, the family might not be able to fulfil its functions (for example education). The family in turn supports and develops the culture of work and of life.

The man-work relationship raises the issue of ownership and justice. Any ownership – be it private or collective – has to take into account the universal purpose of goods. The human person – the subject and end of work – naturally acquires the right to enjoy the fruits of their work, both in the form of a salary, of obtaining a property, and of managing the means of production. A salary should be sufficient not only to secure a worker’s future when he or she is not able to work (illness, old age) but also to raise and maintain a family. The latter

condition of a just salary raises an issue of the so-called “family wage”, and the status of working mothers. The right to free days and rest (paid vacation) also belong to the proper organization of work. There are also rights based on personal and social freedom that operate outside of families but influence them. Two are discussed here: the right to form associations for the purpose of defending the vital interests of those employed in the various professions and the right to be treated justly and not to be exploited when one works as an emigrant in another country. Work can be seen also through the lenses of faith. Professional work and work in the home are values. By means of them the person perfects and sanctifies herself, for both the hardships and fruits of work are connected to God. The encyclicals of John Paul II are of particular relevance at the current time, because they maintain that work has dignity, because it is the person who is the subject and end of work, and they point to dangers which stem from a distorted conception of the human being, indicating that the life of the family means creating a space based first of all on spiritual values, and then on material, social, and cultural values.

Against this background the situation of Polish families is analysed. Statistical data, among other things, suggest that the Church should prepare couples to better understand the sacramental character of marriage, that there are substantial demographic changes (including emigration) which require proper attention from political and social bodies, that there is a need to develop structures for elderly and ill people, and that we must still develop means to support young families. John Paul II’s teaching in these two encyclicals is a great source of inspiration for those tasks.

KSIĄŻKI WYDANE W SERII

Rozprawy i Monografie

(do tomu XIII pod nazwą Sympozja Instytutu Papieża Jana Pawła II w Warszawie)

Tom I

Ewangelia życia a utylitaryzm w nauczaniu Jana Pawła II (2008)

Tom II

Jan Paweł II w Ekwadorze (2009)

Tom III

Stworzeni do miłości. Wokół Jana Pawła II teologii ciała (2011)

Tom IV

Jan Paweł II w Peru (2011)

Tom V

Aksjologiczne aspekty Pisma Świętego. Wokół *Verbum Domini* (2012)

Tom VI

Jan Paweł II w Boliwii (2012)

Tom VII

Zadania rodziny chrześcijańskiej w świecie współczesnym.
30. rocznica *Familiaris consortio* (2012)

Tom VIII

Brama do wolności. III pielgrzymka Jana Pawła II do Polski (2012)

Tom IX

Sobór Watykański II w służbie odnowy wiary.
Nauczanie soborowe w kontekście pontyfikatu Jana Pawła II (2013)

Tom X

Chrześcijaństwo i bezpieczeństwo.
Znaczenie Jana Pawła II w dyskursie polemologiczno-irenologicznym (2014)

Tom XI

Jan Paweł II w Paragwaju (2014)

Tom XII

Jan Paweł II w Argentynie (2015)

Tom XIII

Miłość i życie. Małżeństwo i rodzina w budowaniu cywilizacji miłości (2015)

Tom XIV

Rodzina. Trud, praca, świętowanie (2015)

Tom XV

Family Versus Post-Modernity Challenges:
Upbringing, Problems, Assistance and Support (2016)

Tom XVI

Jan Paweł II w Chile (2016)

Tom XVII

Wsparcie rodziny. Założenia i praktyka w ujęciu interdyscyplinarnym (2017)

Tom XVIII

Jan Paweł II w Ameryce Środkowej (2017)

Tom XIX

Wartość życia. Współczesność przez pryzmat encykliki św. Jana Pawła II
Evangelium vitae (2017)

Tom XX

The Value of Life. The Present Time Through the Prism of St. John Paul II's
Encyclical *Evangelium Vitae* (2017)

Tom XXI

Ekonomia a chrześcijaństwo. Świat biznesu przez pryzmat encyklik
św. Jana Pawła II *Centesimus annus* i *Laborem exercens* (2017)